

Zmarł

Pamięci Profesora dr. Andrzeja Pilcha (1926–2011)

10 listopada 2011 r. odszedł od nas na zawsze prof. zw. dr hab. Andrzej Pilch, znakomity uczony, wybitny badacz dziejów społecznych, ruchów politycznych, emigracji i Polonii, znawca historii Polski XIX i XX w., nauczyciel akademicki i wychowawca wielu pokoleń historyków.

Andrzej Pilch urodził się 5 sierpnia 1926 r. w Ustroniu na Śląsku Cieszyńskim. Jego ojciec – Andrzej – do 1939 r. pracował jako urzędnik w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim w Katowicach, matka – Anna z Kolarczyków – zajmowała się domem i wychowaniem sześciorga dzieci. Andrzej junior naukę rozpoczął w Szkole Powszechnej w Katowicach. Tu ukończył trzy klasy, następnie trzy (z promocją do klasy siódmej) w Ustroniu. Wybuch wojny zakończył karierę zawodową ojca, który musiał opuścić Katowice i odtąd zajmował się w Ustroniu niewielkim gospodarstwem rolnym i wkrótce – w lipcu 1941 r. – zmarł. Odtąd ciężar utrzymania domu i wychowania dzieci spadł na matkę. Najstarszy z jej synów – uczestnik kampanii wrześniowej, a w 1940 r. walk Wojska Polskiego we Francji – znajdował się w niewoli niemieckiej.

Wojna głęboko odcisnęła się na losach trzynastoletniego Andrzeja. Rodzinny Ustroń znalazł się w granicach Trzeciej Rzeszy, w rejencji katowickiej. Polityka nadprezydenta prowincji górnośląskiej, Fritza Brachta, realizującego z gorliwością zarządzenia władz zwierzchnich, zmierzała do możliwie jak najszybszej germanizacji zajętych ziem. Sytuacja, jaka się wytworzyła, wykluczała możliwość kontynuowania nauki przez polską młodzież. W prowincji obowiązywał przymus wpisywania się na niemiecką listę narodowościową i przymus pracy. Osobom odrzucającym propozycję zmiany narodowości grożono wysiedleniem, deportacją na roboty przymusowe lub do obozów koncentracyjnych. Realizacja tej groźby stała się szczególnie realna po wydaniu 16 lutego 1942 r. przez Reichsführera SS Heinricha Himmlera zarządzenia polecającego tym, którzy jeszcze nie złożyli wniosku o wpisanie na niemiecką listę narodowościową, wyznaczenie ośmiodniowego terminu na podjęcie decyzji.

Rodzina Profesora zdecydowanie odmawiała złożenia oczekiwanej przez okupanta deklaracji. Po śmierci męża Anna Pilch, chociaż obawiała się o losy dzieci, trwała w polskość i decyzji nie zmieniła, i to mimo wywieranej na nią presji przez miejscowy personel administracyjny i policyjny.

Groźbę Himmlera niemieckie władze okupacyjne zrealizowały w październiku 1942 r. Wtedy to Annę Pilch wraz z dwójkiem dzieci wyrzucono w domu i przewieziono do obozu dla wysied-

leńców w miejscowości Frysztak (Polenlager 40), a następnie – po krótkim pobycie w tym obozie – skierowano do prac przymusowych w rolnictwie. Wcześniej dwóch starszych braci Profesora zabrano już do robót przymusowych. On sam pracował do końca 1944 r. w majątku rolnym w miejscowości Schönkrich (obecnie Gontkowice) na Dolnym Śląsku, a następnie – do zakończenia wojny – w gospodarstwie w miejscowości Löbnitz-Bennewitz koło Lipska.

W lipcu 1945 r. Andrzej Pilch wrócił do zrujnowanego domu w Ustroniu i z uwagi na trudną sytuację rodziny już w sierpniu podjął pracę w charakterze urzędnika w miejscowym Urzędzie Gminnym. Równocześnie przygotowywał się samodzielnie do egzaminu eksternistycznego, który to zdał i został przyjęty do ostatniej klasy gimnazjalnej Państwowego Gimnazjum i Liceum Koedukacyjnego w Wiśle. Naukę łączył z pracą zarobkową i w wymienionej szkole egzamin dojrzałości złożył w czerwcu 1949 r.

W tymże roku wpisał się na pierwszy rok studiów na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Studia, wtedy dwustopniowe, zakończył magisterium w 1954 r.

Już w trakcie studiów podjął działalność dydaktyczną – od października 1951 r. prowadził zajęcia zlecone na Akademii Górniczo-Hutniczej. We wrześniu następnego roku został pracownikiem etatowym tejże uczelni, najpierw w charakterze asystenta, a po obronie pracy magisterskiej – starszego asystenta, wreszcie w marcu 1956 r. został mianowany adiunktem. W listopadzie tego roku rozpoczął pracę w Uniwersytecie Jagiellońskim – w Katedrze Historii Polski XVIII–XX wieku. W Katedrze tej został od 1 lipca 1968 r. docentem etatowym. Po podziale Katedry znalazł się w Zakładzie Historii Najnowszej Polski, w którym pracował do przejścia na emeryturę w 1996 r. Pracę doktorską obronił w 1962 r. Doktorem habilitowanym w zakresie najnowszej historii został w 1972 r. na podstawie monografii *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939* (Kraków 1972), profesorem nadzwyczajnym nauk humanistycznych w 1978 r., zwyczajnym – w 1989 r.

Zainteresowania naukowe Andrzeja Pilcha skupiły się najpierw na dziejach Jego rodzinnych stron – Śląska Cieszyńskiego i pogranicza polsko-czeskiego w drugiej połowie XIX i XX w. W badaniach swoich podejmował różne problemy życia politycznego tych ziem, ruchu niepodległościowego, struktur społecznych, położenia zatrudnionych w przemyśle robotników, rozwoju i liczebności związków zawodowych, czasopiśmiennictwa itd. Wymienić trzeba przede wszystkim monografię *Związki zawodowe na Śląsku Cieszyńskim przed pierwszą wojną światową na tle ruchu zawodowego w Austrii* (Warszawa 1966), która w 1962 r. była podstawą doktoratu, oraz *50 lat Fabryki Maszyn Elektrycznych CELMA w Cieszynie (1920–1970). Przyczynek do badań na rozwojem przemysłu elektrotechnicznego w Polsce* (Katowice 1970).

Stopniowo rozszerzał swoje zainteresowania problematyką dziejów społecznych na Górny Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie oraz – przede wszystkim – na Galicję. W 1972 r. ogłosił *Zarys historii ruchu zawodowego zaboru austriackiego do 1918 roku* (Warszawa 1972), w dwa lata później w syntezie *Ruch zawodowy w Polsce. Zarys dziejów* (Warszawa 1974) ukazała się część autorstwa Andrzeja Pilcha dotycząca Galicji i Śląska Cieszyńskiego.

Zainteresowania badawcze dziejami ruchu robotniczego w Krakowie i zachodniej Małopolsce zaowocowały dwutomowym dziełem *Dzieje ruchu robotniczego w Krakowskim 1918–1939* (Kraków 1987).

Ważny nurt zainteresowań badawczych Profesora zrodził się w atmosferze towarzyszącej przygotowaniom do jubileuszu sześćsetlecia Uniwersytetu Jagiellońskiego – zainteresowanie badaniami nad studium na Uniwersytecie w dwudziestolecie międzywojennym młodzieżą, które

następnie rozszerzył na inne ośrodki akademickie. W rezultacie – obok ogłoszonych w okresie jubileuszu studiów – powstały znaczące w nauce historycznej monografie: *Studencki ruch polityczny w Polsce w latach 1932–1939* (Kraków 1972); *Prasa studencka w Polsce 1918–1939. Zarys historyczny. Bibliografia* (Kraków 1990); „*Rzeczpospolita Akademicka*”. *Studenci i polityka 1918–1933* (Kraków 1997); *Studenci Krakowa w drugiej Rzeczypospolitej. Ich ideowe, polityczne i społeczne zaangażowanie* (Kraków 2004) oraz szereg innych rozpraw.

Od lat siedemdziesiątych XX w. Andrzej Pilch podejmował badania nad dziejami emigracji i Polonii, które zaowocowały wspólnymi z innymi polskimi uczonymi wydawnictwami. Profesor włączył się do zainicjowanych przez Komisję Struktur i Ruchów Społecznych Komitetu Nauk Historycznych Polskiej Akademii Nauk badań nad emigracją zarobkową z Galicji w XIX i XX w. Zainteresowanie dziejami Polonii i współpraca z Komitetem Badań Polonii Zagranicznej PAN i Polonijnym Ośrodkiem Naukowo-Dydaktycznym (następnie nazwanym Instytutem Polonijnym) także zaowocowały znacznymi dokonaniem naukowymi. Ważne wśród nich miejsce ma syntetyczne opracowanie zbiorowe *Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych* (Warszawa 1984) pod redakcją i z rozprawami Andrzeja Pilcha. Szczególnie intensywnie Profesor zajmował się Polonią austriacką – jest autorem monografii *Losy Polaków w Austrii po drugiej wojnie światowej 1945–1955* (Kraków 1994) i *Studia młodzieży polskiej w Austrii 1919–1980* (Kraków 2008). Przy udziale Andrzeja Pilcha ukazało się wydawnictwo źródłowe pt. *Społeczno-polityczna działalność 2. Korpusu Polskich Sił Zbrojnych po drugiej wojnie światowej* (Kraków 2006).

Profesor Pilch był organizatorem bądź kierownikiem szeregu zespołów badawczych. W 1973 r. zorganizował Pracownię Historyczną w Zakładzie Polonijnym (przekształconym w Polonijny Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny) Uniwersytetu Jagiellońskiego, którą kierował do 1977 r. Kierował zespołem badawczym polsko-bułgarskim Instytutu Historii UJ i Uniwersytetu w Sofii, pracującym nad problematyką agrarną w Polsce i Bułgarii po 1918 r. W latach osiemdziesiątych uczestniczył w pracach zespołów badawczych Instytutu Polonijnego UJ.

Profesor był członkiem Komitetów bądź Komisji Polskiej Akademii Nauk, a mianowicie: Komisji Struktur i Ruchów Społecznych Komitetu Nauk Historycznych (1970–1984), Komitetu Badań Polonii (od 1973), w latach 1990–1994 był członkiem jego Prezydium. Od 1968 r. był członkiem Komisji Historycznej Oddziału PAN w Krakowie, w ramach której w latach 1975–1980 pracował w Komitecie Wydawniczym. Od 1972 r. współpracował z Zespołem Badawczym Dziejów Oświaty w latach okupacji hitlerowskiej, działającym przy Prezydium Oddziału PAN w Krakowie, a od 1992 r. z Komisją Środkowoeuropejską Polskiej Akademii Umiejętności.

Zasiadał m.in. w Radach Naukowych: Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach (1973–1981), Instytutu Nauk Społecznych Akademii Górniczo-Hutniczej (1975–1987), Polonijnego Ośrodka Naukowo-Dydaktycznego (od marca 1976 Instytutu Polonijnego) UJ (1974–1991), Instytutu Historii Ruchu Robotniczego Akademii Nauk Społecznych w Warszawie (1985–1990), Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (1987–1989, poprzednio w latach 1973–1974 był członkiem jego Rady Muzealnej), Filii Zakładu Historii Ruchu Ludowego w Krakowie (1985–1986).

Profesor uczestniczył w pracach Zespołu Dydaktyczno-Naukowego Ministerstwa Edukacji Narodowej (1986–1989), był członkiem Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich (następnie Okręgowej Komisji Badania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytutu Pamięci Narodowej) w Krakowie (1984–1999), członkiem Krakowskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa (1974–1983). Od 1984 do 1987 r. był członkiem Komisji Historii Najnowszej Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Historycznego, a w latach 1983–1987

członkiem Prezydium Komisji Historii Ruchu Zawodowego Centralnej Rady Związków Zawodowych. Uczestniczył w pracach Komisji Historii Ruchu Zawodowego Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych w Krakowie (1973–1975) i w innych komisjach historycznych.

Andrzej Pilch współpracował z ważnym dla naszej kultury i nauki *Polskim słownikiem biograficznym*. Od 1962 (do 1971) był redaktorem działu społeczno-politycznego XIX i XX w. tego wydawnictwa, następnie członkiem Komitetu Redakcyjnego, a od 1978 r. Rady Naukowej. W *PSB* opublikował 30 biogramów.

Znacząca była Jego współpraca z Radą Redakcyjną *Słownika biograficznego działaczy polskiego ruchu robotniczego*, w którym zamieścił 20 biogramów.

Andrzej Pilch był członkiem Komitetów (Rad) Redakcyjnych czasopism historycznych: „Acta Poloniae Historica”, „Przeglądu Polonijnego”, „Forum Polonijnego”. Regularnie publikował swoje prace w wielu czasopismach naukowych, w tej liczbie w „Studiach Historycznych”.

Pod kierunkiem Profesora powstało 135 prac magisterskich. Wypromował 10 doktorów. Jest autorem co najmniej 52 recenzji prac doktorskich powstałych w różnych ośrodkach naukowych. Wystąpił jako recenzent w ponad 20 przewodach habilitacyjnych w różnych uczelniach kraju. Napisał ponad 20 innych opinii naukowych.

Profesor działalność naukową łączył z pracą organizacyjną na rzecz Uniwersytetu Jagiellońskiego: był prodziekanem Wydziału Filozoficzno-Historycznego (1968–1972), wicedyrektorem Instytut Historii (1972–1978), prorektorem (1978–1981). Przez ostatni rok swej pracy w Uniwersytecie kierował Zakładem Historii Najnowszej Polski. W latach 1981–1984 był kierownikiem Studium Podyplomowego w Instytucie Historii. Żywo interesował się studenckim ruchem naukowym i działalnością Koła Naukowego Historyków Studentów UJ, m.in. przez wiele lat uczestniczył w obozach studenckich gromadzących materiały do dziejów ruchu oporu w Polsce Południowej.

Pełnił wiele innych funkcji społecznych w Uniwersytecie, m.in. był jednym z inicjatorów powołania Stowarzyszenia Absolwentów Uniwersytetu Jagiellońskiego i reaktywowania Związku Nauczycielstwa Polskiego w UJ w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych.

Andrzej Pilch rozwijał działalność społeczną poza Uniwersytetem. Przez długi czas współpracował z Towarzystwem Łączności z Polonią Zagraniczną, od 1984 r. był członkiem jej Komisji Rewizyjnej, a także Komisji Nauki (1985–1986), a od 1979 do 1990 r. – wiceprezesem Oddziału Krakowskiego Towarzystwa.

W latach 1980–1990 Andrzej Pilch był radnym Rady Narodowej Miasta Krakowa, a w kadencji trwającej od czerwca 1988 do stycznia 1990 r. członkiem Prezydium Rady oraz przewodniczącym Komisji Kultury, Nauki i Oświaty. W trakcie sprawowania funkcji radnego był członkiem Zespołu Opiniodawczego do spraw nazw osiedli, ulic i placów, w okresie 1985–1988 członkiem Komisji Nagród Miasta Krakowa.

Profesor Andrzej Pilch odznaczony był m.in. Złotym Krzyżem Zasługi (1972), Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1976), Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1978), Złotą Odznaką Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Andrzej Pilch był naukowcem i nauczycielem akademickim w ogromnej pracowitości i rzetelności, dużej samodyscyplinie i dobrej organizacji pracy własnej. Charakteryzowało go wielkie

poczucie odpowiedzialności za podejmowane obowiązki, życzliwość wobec ludzi, koleżeńskość i wysoka kultura osobista. Uczniom i współpracownikom nie narzucał poglądów i ocen, przyjaźnie odnosił się do wychodzących z ich strony inicjatyw badawczych. Zaskarbił sobie wiele wdzięczności i sympatii.

Profesora Andrzeja Pilcha pożegnaliśmy 17 listopada 2011 r. na cmentarzu ewangelickim w Jego rodzinnym Ustroniu.

Irena Paczyńska